
B o j a n G o d e š a: *Kdor ni z nami je proti nam. Slovenski izobraženci med okupatorji, Osvobodilno fronto in protirevolucionarnim taborom*, Cankarjeva založba, Ljubljana 1995, 468 str.

Dr. Bojan Godeša, zaposlen na Inštitutu za novejšo zgodovino v Ljubljani, je kljub svoji "mladosti" (rojen 1962) v stroki že razmeroma dobro uveljavljen. Nekateri njegovi teksti so vzbudili splošno zanimanje, zlasti Prispevek k poznavanju Dolomitske izjave (Nova revija, št. 105-108/1991) in Priprave na revolucijo ali NOB (Slovenski upor 1941, SAZU, Ljubljana 1991). Knjiga "Kdor ni z nami je proti nam" je prirejena doktorska disertacija in njegova prva samostojna publikacija. V slovensko zgodovino in v aktualno vednost o dogajanju med zadnjo veliko vojno na Slovenskem prinaša več bistvenih novosti. Prvič je v zgodovinski monografiji ta prelomni čas zaobjet kot celota in ne ločuje oziroma izključuje vojaških ali idejnih nasprotnikov. V to razmerje vnaša doslej v slovenskem zgodovino zelo zanemarjeno metodo primerjalne analize. Raziskava se loteva problematike - vloge in pomena slovenskih kulturnikov in intelektualcev v slovenski zgodovini - ki je bila kljub splošno priznanemu pomenu doslej razmeroma zanemarjena. Nekateri površni poskusi sociologov so potrebo po celoviti obdelavi teh vprašanj le potrdili. Zgoščeni čas vojne se je pri tem pokazal zelo primeren časovni okvir za tako raziskavo in to daje knjigi širši metodološki pomen v slovenskem družboslovju in humanistiki, kot ga ima zgolj za proučevanje vojnih dogodkov na Slovenskem.

Analiza dogajanja marsikje popravlja doslej uveljavljeno sliko tudi v zgodovino najbolj obdelane strani v vojnem spopadu, to je Osvobodilne fronte. Enakovredno pa obravnava tudi oblikovanje protirevolucionarnega tabora, kajti za razumevanje usodnih odločitev posameznikov sredi vojne, ki naj bi bolj ali manj opazovali in razmišljali z lastno glavo, so politične razmere najpomembnejše okolje. Zato knjiga prinaša tudi nove politične analize dogodkov in zanesljivo vodi bralca po zapletenih vojnih razmerah in razmerjih.

Avtor uvidevno najprej osvetli razmere med slovenskimi izobraženci v dveh desetletjih pred vojno. Za razumevanje vojnega dogajanja so bistveni zlasti idejni spopadi med tremi glavnimi ideološkimi skupinami (katoliki, liberalci, marksisti) in spremembe znotraj teh skupin v zadnjem desetletju pred vojno. Tridesetim letom sta politična in gospodarska kriza namreč dali posebno ostrino. Posebej bi rad opozoril na zanimivo in danes ne preveč popularno misel o klinu, ki ga je drugi svetovni spopad zabil v sicer "naravni" politični razvoj na Slovenskem - pa pri tem avtor ni mislil na revolucijo. "Tradicionalna delitev na nazorske tabore, nastala konec 19. stoletja, kot najpomembnejše merilo notranje razslojenosti slovenske družbe, je bila konec tridesetih let že močno načeta. Začetek vojne je ujel slovensko družbo ravno sredi procesa preoblikovanja. Težko je predvideti, kakšen bi bil nadaljnji razvoj slovenske družbe, če ne bi prišlo do zasedbe, vsekakor pa ne bi bil tak, kot se je zgodil med vojno. Medvojni razvoj nikakor ne pomeni nadaljevanja predvojnega "naravnega" toka, vsebuje pa mnoge bolj ali manj

latentne prvine (naraščanje polarizacije, nestrpnosti in ekskluzivizma je bilo očitno!), ki so ga omogočale. Slednje poudarjam predvsem zato, ker obstaja nevarnost, da bi na predvojni razvoj gledali zgolj v luči medvojnih dogodkov." (str. 24) Podrobneje Godeša pojasnjuje to misel šele sredi zadnjega poglavja, ko govori o bitki Osvobodilne fronte in protirevolucionarjev za izobrazence v času po kapitulaciji Italije; ta je razmerja in potek vojne bistveno spremenila. "Razlogov za opredeljevanje torej ne moremo iskati le v idejnih vidikih, v ugotavljanju preteklih korenin. Medvojni razvoj je s svojo radikalnostjo namreč deloma "popačil" in nepredvideno premaknil predvojni tok dogodkov, saj so na odločitve posameznikov lahko precej vplivale tudi konkretne medvojne okoliščine... Marsikdaj so bili odločilni povsem osebni razlogi. Tako se je dogajalo, da so se na različnih straneh nehote znašli ljudje podobnih pogledov, včasih tudi znanci ali celo prijatelji. Razmerje med osebno izkušnjo in trenutnimi razmerami, ideologijo in tradicijo je dalo rezultanto odločitev." (str. 297) Posebej zanimive v tem pogledu so usode in odločitve Dušana Serneca, Izidorja Cankarja in Franca Snoja, ki so se vsak po svoji poti pridružili OF, čeprav sta bila vsaj zadnja dva še pred vojno v vrhu s protikomunizmom dobra prežeta katoliške stranke. Celestin Jelenc pa je kot 'marksist' npr. predstavljal bivšo socialistično stranko pri protirevolucionarnemu taboru.

Drugi temeljni pogoj za tak razvoj dogodkov, kot nam ga kaže knjiga, je bil različen odnos nemškega, italijanskega in madžarskega okupatorja do slovenskih izobražencev in Slovencev nasploh. Ti odnosi in posebna izpostavljenost izobražencev kot glavnih nosilcev narodne zavesti so v prvem obdobju pripomogli k nenavadni koncentraciji slovenskih intelektualcev v Ljubljani. Italijanski okupator je namreč v Ljubljanski pokrajini v začetku ubral veliko prijaznejše tone do Slovencev in njihove kulture kot pa Nemci na Gorenjskem in Štajerskem ali Madžari v Prekmurju, ki so zlasti izobražence začeli izganjati. Končni cilj vseh treh zavojevalcev pa je bil, to velja poudariti, izbrisati pojem Slovenija in Slovenci z etničnega zemljevida Evrope.

Tretji in, kot pravilno ugotavlja avtor, najpomembnejši dejavnik za opredeljevanje intelektualcev sta bila različna odnosa obeh med Slovenci bojujočih se taborov do tega sloja ljudi. Avtor s primerjavo obeh odnosov zelo razvidno pokaže glavne vzroke za večinsko opredelitev slovenskih izobražencev med vojno, tako njihovo ideološko osnovo kot pragmatično plat tega opredeljevanja. Pri tem velikokrat postreže s konkretnimi imeni in številkami, kar bo knjigi nedvomno dalo trajno podatkovno vrednost in uporabnost, kljub temu, da ne našteva dolgih seznamov različnih stanovskih skupin izobražencev, ki so se priključili OF ali so na drugi strani prispevali svoje ime pod različne protirevolucionarne spomenice in pozive. Ti seznamu so bili v različnih publikacijah namreč že objavljeni. Imensko kazalo na koncu knjige zajema okrog 1400 imen, so pa med njimi seveda upoštevani tudi avtorji citirane literature.

Kljub skoncentriranosti dogajanja v Ljubljanski pokrajini niso zanemarjene druge, v tem pogledu precej drugačne slovenske pokrajine. Razmeroma kratko

časovno obdobje, ki ga je avtor razdelil v dva bistveno različna dela - do in po kapitulaciji Italije - mu je omogočilo bolj ali manj tematsko obdelavo problematike, kar je prispevalo k jasnosti in preglednosti teksta, pri tem pa seveda ni zanemarjen kronološki vidik, ki je za razvoj državljanske vojne bistven. Knjiga je razdeljena na štiri temeljna poglavja, v uvodu pa je avtor s širokim pogledom na aktualno evropsko zgodovino pisje, zlasti francosko in italijansko, utemeljil potrebo po posebnem raziskovanju obnašanja intelektualcev. Prvo poglavje slovenske izobražence pripelje do vojne (36 str.), drugo poglavje razčleni odnos vseh treh okupatorjev do tega sloja Slovencev (65 str.), osrednji problem monografije, nihanje izobražencev med osvobodilnim bojem (pod vodstvom komunistov in nevarnostjo revolucije) in bojem proti komunistični revoluciji (tudi s pomočjo okupatorja) do kapitulacije Italije septembra 1943 (124 str.) ter po kapitulaciji Italije (185 str.) pa je obdelan v tretjem in četrtem poglavju. Pri tem opredeljevanju se pokaže kot eden najpomembnejših prav odnos do komunizma. (Ne)strpnosti do komunistov, ki so bili pred začetkom vojne marginalna skupina, je v marsičem botrovala predvojna katoliška politika, ki je z nevarnostjo komunistične revolucije dostikrat pretiravala in jo izrabljala za večjo agresivnost lastnih vrst. V tem pogledu so izredne, vojne razmere ekstremnim političnim opcijam (tako desnim kot levim) toliko ustrezale, kolikor so se nadejali, da bodo lahko zmanjšali število nevtralnih ("sredincev", večinoma intelektualcev, ki so se od poenostavljenih demagoških političnih rešitev distancirali) v svojo korist. Zato je naslov knjige glavno taktično načelo obeh strani: "Kdor ni z nami je proti nam!"

Monografija sicer zajema poseben, ne preveč širok, a tako pomemben segment dogajanja med drugo vojno na Slovenskem, da bo bralcu ob tej knjigi celoten razvoj dogodkov mnogo bolj jasen, kot nam ga nudijo dosedanji pregledi posameznih tematskih sklopov (vojaški, oblastni, protirevolucionarni...) tega zgodovinskega obdobja.

Na koncu moram pohvaliti zelo dober jezikovni in miselni stil, ki je razmeroma preprost, a zato toliko bolj berljiv in učinkovit, poveden in ni, v nasprotju s starejšo zgodovinsko literaturo, pust ali dolgovezen. Knjigo metodološko odlikuje analiza podatkov in kritična presoja najraznovrstnejših virov, kjer prevladuje avtentično arhivsko gradivo, enakovredno pa ga dopolnjuje strokovna, propagandna in spominska literatura vseh udeleženih strani. Priloženi seznam virov in uporabljene literature na koncu obsega kar okrog 400 bibliografskih enot.

Velika odmevnost knjige kaže, da je slovenski knjižni trg, kljub zasičenosti s tematiko druge svetovne vojne pri nas, po drugi strani pa ravno zato, že nekaj let nestrpnost čakal na tako delo. S svojo neprizadetostjo in nepristranskostjo razjasnjuje mnogo danes še posebej aktualnih vprašanj tistega časa. V slovenski publicistiki je to prepotrebna osvežitev in iz poplave najrazličnejših pogledov na ta usodni čas krepko izstopa. Ta prelom, ta svežina pa je bržkone tudi posledica dejstva, da je zgodovino začela pisati nova, s političnimi pritiski na interpretacijo tega ključnega časa precej bolj neobremenjena generacija.

Ervin Dolenc